

LOREA TA USAIN ONA, MARGOAK, SENDATZEA, AZTIAK, ORIOAK, JANTZIAK

Larroseak daukan usain gozoa ez ba'leu, ez geunke ain eder-tzat artuko. Baiña zelakoa da larrosearen usaiña? Lora bakoi-txak dauko bere izkuntza ezkutua.

Lili ubel edo bioleta txikiak, jazmin zuriak eta ezipiliku urdi-ñak deika daukaguzala dirudi: "Zatoze nire usain gozoa artzera".

Sarritan lorarik xumeenak izaten dira usaiñik gozoena dau-kenak.

Ejiptoarrak euren gorputzak mirraz eta aloez lurrintzen ebe-zan. Eleizkizunetan be erabilten dira usain gozoak, edonon eski-ñi izan jako Jainkoari intzentsoa, beronen ke usaintsua otoitza-ren antzera, gorantza doala.

Erromatarrek koloni-ura, ukenduak eta askotariko lurrunak erabilten ebezan.

Atenastarrak oraindiño geiago, ardaoari usain gozoa emote-ko bioletak, larrosak eta beste bedar batzuk nastaten eutosoe-zan.

Baiña usaingintzan, aspaldion, Frantzia da nagusi: Fran-tze' tarrak trebeak dira izadiak emoten dauzan lurrunak nastetan eta usain gozo barriak sortzen be ba-dakie.

Grasse uria mendi ta muiñoiz inguratuta dago eta, iturri usain-tsuak txangolarientzat itzita, jagi gaitezan goizeko lauretan. Zelaia oraindiño lo dagoz baiña lora-batzaillek lanean diar-due, trebeenak ogeta lau milla jazmin batzen dabez eguzkiak urten baiño lenago eta guztiakaz iru kilo orri edo, gero, libra bat lurrun egiteko sei milla kilo bear dira. Larrosearenak gitxiago.

Frantze' ren egoaldean klabeiña, ispilikua, lili ubela, nardoa edo akara be lantzen dira orretarako, baita milloi bi tone laran-ja-lora be. Sendi osoak bizi dira olako lorak saltzetik.

Berezko lurrunak ain karuak diralako, orio batzuk nastaten jakez, baiña olakoen usaiña ez da zelaietan dabillen aize bigu-nak eta eguzkiak jotzen dituen ormetako alelien edo aunts-praken bestean usain gozokoa.

Ba-dakizue Jauja zer dan? Urdin bedarra egiten zan tokia. Bedar au Frantze' ko Gironde' n be sortzen da. Orduko jabeak aberastu egiten ziran, orretarako orriakaz oreaga eginda eta ora orregaz ogi-antzeko bat. XVIII gizaldian ogei tone olako ogi bialtzen ziran Bordele' tik erbestera.

Lenago landaretatik ateraten ziran margoa egiteko autsak, baiña orain kimiaren bidez egiten dira margoak, baiña lengo areek millak urteetan irauten eben, oraingo margolariak, barriz, ez dake alako iraupena zelan lortzen eben.

Edestian sarritan agertzen dira landaren margoaz margotuta-ko gaiak, esaterako Norwega' ko erregiñearen garrikoa, Ejipto' ko gorpuen oialak, maomatarren jantziak gorputza urdintze-ko, inditarrak euren "bija" egiteko eta gorputzak gorritzeko... guztiak erabilli dabe landaren margoakia.

Bedarrak gizakia sendatzeko indarra be ba-dauke, eta beti izan da gizakia bedar onein zale. Eta ori jainguraz bizia be iñoiz galdu dau saioak egiten, eta ez alperrik.

Txina' ko edesti zarretan eun senda-bedar agertzen dira, India' koetan bosteun, XIX gizaldiaren azkenetan amairu milla dira senda-bedar ezagunak.

Osagilleak sarritan aurka egon arren, baserritar apalak jaki-ten dau zein bedar dan ona osasunerako. Orregaitik, olako beda-rrak arduraz zaintzen dauz bere ortuan. Orain olakoak saltzeko dendak be ugaritu dira.

XVI gizaldian uste zan landarearen itxurak ba- eukela zer-ikusia osatzeko bere indarragaz, birika-bedarra biria osatzeko, orriak biriki-antzekoak daukazalako. Ezaguna da kina. Peru' n errege-ordearen emaztea sukarraz gaisorik egoanean, (1638) inditarrak kinina egosia emon eutsoen eta sendatru egin zan.

Lurralderik geienetan zaintzen dira senda-bedarrak, eta ugari!

Aldi baten sorgiñak eta aztuak bildurtuta eukezan inguru guztiak eta etxeetara sartu ez eitezan lizar-abarra ipinten zan atean. San Juan gaba zan aztu edo azti-landaren gaua, sua iziotu eta inguruan eguzkia gaiñean dagoalako dantzak egiñez,

Urrengo uza be kontuan dala eta kalterik izan ez dagian "sapoak eta zugeak erre, artoak eta gariak gorde" abesten dan artean.

Aztu-bedar nagusia mandragora da, onen zanak giza-itxura daukelako eta bedar onek gizakia ikusi-ezin biurtzen ebalako, urre-altxor gordeak non dagozan esaten ebalako, Jainkoaren eta deabruaren asmoak agertzen ebalako, baiña landarea zanetik ateraten ebana il egiten zan. Ori jazo ez dedin, inguruan lurra sakontzen eben gero lokarri bategaz lotu landarea beste aldean txakur baten sameari. Gero txakurra jo eta landarea arrisku barik ateraten zan, txakurra bertan ilten ba'zan be.

Aztiak senda-bedar asko erabilten ebezan: Italia' n sukarra kentzeko, Flandes' en onurea edo reuma kentzeko, Alemania' n izai baten adarrean korapilloa egiten eben orretarako. Frantze' n san Juan sutik illinti bat artzen eben eta txoko batera eroan eta etxeko sua illinti aretatik biztu.

Azkeneko gizaldian krizaillua erabilten zan argi egiteko eta orioa bear eban gai lez.. Orain krisaillua ez dau erabilten basoan dagoan artzaiñak-edo izan ezik.

Gure aurretikoak itxaurretik edo pago-ezkurretik ateratako orioa aitatzen dabe eta olio-ondoetatik ateratakoaren beste goersten eben.

Landaren orioak garrantzi aundia dauka, janarientzat naiz tramankuluentzat.

Oneik dira lurralde epeletako oriodun landarak: aza baltza, arbi-azia, ziapea, lo-bedarra, eguzki-lorea, liñoa, almendrea, intxaurra eta urretxa. Eta urriñekoak, sesamoa (onek emoten dau lur guztian dan oriotik _), kakauetea, kokondoa, soja.,

Askota dira argizaia emoten daben landarak be.

Polinesia' n erreza da jantziak egitea: naikoa da masustondo baten azala ebago eta jostea. Baiña liñoa da orretarako geien gai dana. Burdin-arogan be ezaguna zan. Jantziak egiteko erdia baiño geiago ejiptoarrak ezagutu eben algodoia da.